

Рис. 5. Човен-довбанка в масштабі 1:10 (Креслення Ю.М. Мазурика).

Джерела та література:

1. Majewski K. Importy rzymskie na ziemiach słowiańskich. Wrocław, 1949. S. 86, 145.
2. Сынчаловський А. Матеріали до прадаziejów Воїуня і Polesia Воїуїського. Warszawa, 1961. S. 198.
3. Кухаренко Ю. В. Памятники железного века на территории Полесья. *Свод археологических источников*. Вып. ДІ-29. М., 1961. С. 66.
4. Мордовський М., Шаповалов Г. Любитівський човен-довбанка – унікальна пам'ятка з Волині. *Волинський музейний вісник*. Наук. збірник. Випуск 2. Луцьк, 2010. С. 149–152.
5. Мазурик Ю. Випадкова знахідка човна-довбанка в озері біля села Ворончина. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Ковель і Ковельщина в українській та європейській історії*: Наук. зб.: Вип. 65. Матеріали Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції присвяченій 27-й річниці незалежності України, 100-й річниці Української революції та 500-й річниці надання Ковелю Магдебурзького права, м. Ковель, 18 жовтня 2018 року, м. Ковель, 2018. С. 518–519.
6. Мазурик Ю.М. Проблеми дослідження і збереження гідроархеологічних пам'яток на Волині. *Волинський музейний вісник*: Наук. зб.: Вип. 8. / упр-ня культури Волин. ОДА; Волин. краєзн. музей; каф. документознавства і музейн. справи СНУ ім. Лесі Українки; Упоряд. А. Силлюк. Луцьк, 2016. С.108–110.

УДК 069.8:94](477.82)

Мазурик Юрій (м. Луцьк),
Остапюк Олександр (м. Любомль)

З ІСТОРІЇ ДАВНЬОГО УГРОВСЬКА ЯК «ЦЕРКОВНОГО ЦЕНТРУ», ЗА МАТЕРІАЛАМИ КОЛЕКЦІЇ АРХЕОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕДИЦІЇ У ФОНДАХ ЛЮБОМЛЬСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ.

(до 800 річчя перенесення резиденції єпархії з Угровська до Холма)

Новітні історико-археологічні дослідження та аналіз писемних джерел дозволили виокремити три основні періоди історичного розвитку давнього Угровська: долітописний, літописний і пізньосередньовічний.

Перший період історично майже не відомий і археологічно не вивчений.

Другий – XIII ст. найбільше відображений писемними джерелами (Галицько-Волинським літописом), розпочато археологічні дослідження .

Третій – після XIII ст., майже не відомий і археологічно не вивчений. Однак враховуючи, що від давньоруського Угровська походять назви трьох сучасних населених пунктів – Угруськ і Воля-Угруська на території Республіки Польщі і Новоугрузьке (колишнє

Вілька Угруська) на території України, на нашу думку є перспективним розглядати дослідження історії цих населених пунктів, як пізньосередньовічний етап.

Ми будемо розглядати другий період історії Угровська, який охоплює майже все XIII століття, літопис сім разів згадує про місто. Ця кількість повідомлень вказує на помітну роль міста в житті південно-західної Русі. Зокрема, ми звертаємо увагу, що він також був релігійним і церковним центром краю. Тут до переведення у Холм, розміщувався осідок єпископа: 1223 рік *«Бо перед тим був єпископ Іоасаф у [городі] Угровську, – який скочив на митрополичий престол і за те звергнутий був зі стола свого, – і переведена була єпископія у Холм»*; 1237 рік *«Коли ото Данило княжив у Володимирі, спорудив він город Угровськ і поставив у ньому єпископа [Іоасафа]»*. У місті ще існував монастир, який теж формував його інфраструктуру як «церковного центру»: 1267 рік *«...а Войшелк пішов до [города] Угровська в монастир святого Даниїла [Стовпника]. І взяв він на себе чернече одіння, і став жити в монастирі, ...»* [4, с. 379, 418, 427].

Як довго існувало місто після останньої літописної згадки під 1267р, сказати важко. Про цей мікрорегіон відомо, що у 1414 році село Угровськ (яке знаходиться на лівому березі Західного Бугу зараз територія Республіки Польщі – прим. автора) король Владислав Ягелло надав Олехнові Димитровичу, протопласту роду Угровецьких, у власності яких воно залишалося до кінця XVI ст. Православна парафія згадується з 1429 року (в цей час відомий угрусський піп на ім'я Чех). Церква носила назву Св. Параскеви-П'ятниці. З цього часу церква згадується безперервно, однак в ній не збереглося жодної монастирської традиції [9, с. 61].

Ціль нашої статті висвітлити артефакти з фондів Любомльського краєзнавчого музею, які походять з колекції знахідок експедиції, яка проводила археологічні розкопки на території давньоруського городища коло с. Новоугрузьке Любомльського району, залишків літописного Угровська.

В др. пол. XIX–XX ст., одним із напрямків діяльності дослідників був пошук та вивчення давніх і вже не існуючих православних церков і монастирів. Зокрема, великий краєзнавчий інтерес був проявлений до Угровська. В історико-краєзнавчих працях того часу автори (єпископ Модест (в миру Д. Стрельбицький), Ф. Гербачевський, В. Антонович, С. Любарський, О. Цинкаловський та ін.) описують місцевість, назви урочищ та висловлюють думку щодо локалізації літописного Угровська та монастиря Святого Даниїла (Стовпника). Проте з післявоєнного часу довгий час проблема локалізації давньоруського Угровська була дискусійним питанням [7, с. 44–46].

Справа вивчення надбужанської пам'ятки зрушилася з місця зсереди 1990-х років, коли була створена спільна археологічна експедиція Волинського і Любомльського краєзнавчих музеїв (Ю. Мазурик, С. Панишко, О. Остапюк.). Було повторно локалізовано городище літописного Угровська (Рис.1) знято топографічний план місцевості, зібрано підйомний матеріал, проведено розвідку околиці, проведено охоронні розкопки тощо. Результати польових досліджень дозволили стверджувати, що городище має три укріплені площадки (урочища «Церковка», «Стовп» і «Стовпове поле»), що не є характерним, але зрідка зустрічається серед давньоруських укріплень. Тобто було відкрито комплекс міста (граду), а також в тому числі дало можливість стверджувати про локалізацію монастирського комплексу, на одній із укріплених площадок, урочище «Церковка» [9, с. 323–329].

Таким чином, результати польових досліджень дозволяють стверджувати, що залишки літописного міста знаходяться біля села Новоугрузьке Любомльського району Волинської області, на краю правого берега Західного Бугу, тобто на території України (Рис. 2) [7, с. 46–48]. Розміщене на підвищенні серед заплави на якому виділяються піщані дюни. Долина річки тут досить широка з похилими схилами, в цій частині заплави переважають, лугові і заболочені пониження, а також стариці. Форма рельєфа сформувалася в результаті ерозійно-денудаційних процесів. Морфологічні особливості цієї місцевості визначали їх особливу зручність для розміщення там в давнину населеного місця. Місцевість додатково ускладнювала підступи до міста, в разі воєнної небезпеки воно могло надійно оборонятися.

В південній частині городища знаходиться перша укріплена площадка, стрімкий останець, відомий як урочище «Церковка». З уваги на розташування він мав природній круговий огляд, що робило його епіцентром ландшафту. Власна назва урочища та археологічні

знахідки можуть свідчити про наявність тут у давньоруський період монументальної споруди – церкви. Для давньоруських міст характерним є те, що на дитинцях будувались міський собор та єпископський двір, палацові церкви та монастирі. На дитинці зосереджувались органи влади і управління в тому числі і церковного. Церква – суттєвий елемент феодального ладу, і її присутність в місті була обов'язковою [3, с. 45]. Розташування Угровського монастиря на березі Західного Бугу визначило за ним роль своєрідних «річкових воріт церковного міста».

По периметру останець має круті схили, найбільш крутий схил в західній частині, утворений внаслідок водної ерозії; в літературі неодноразово відмічалось, що ця частина останця активно підмивалась водами Бугу; найраніше повідомлення відоме за 1884 рік. За свідченням місцевих жителів, ця частина останця розмивалась до середини 50-х років ХХ ст., потім русло річки поступово змістилося (відступило) західніше, на даний час поверхня схилу поросла деревами та кущами.

Про конфігурацію останця та його площу відмічає лише В. Б. Антонович [1, с. 66] на початку ХХ ст, останець в плані був округлим, площа становила $\frac{1}{2}$ десятини, (тобто 0,57га), за нашими підрахунками було втрачено $\frac{2}{3}$ площі дитинця, можливо до 0,4 га. Зараз площа площадки 0,18га. Яка була первина конфігурація і площа першої укріпленої площадки урочище «Церковка», у нас немає додаткової інформації, звичайно первинні розміри були набагато більшими.

В літературі 1880–1930-х років згадується, що західна частина останця руйнується внаслідок водної ерозії. Ця сторона схилу сильно розмивалася Бугом, що приводило до відслонення ґрунту, а у верхніх шарах якого було видно людські кістки, що вказує на руйнування некрополя внаслідок природного фактору. Про існування в Угровську некрополя, може також непрямо свідчити літописне повідомлення під 1267р., де згадується, що великий литовський князь – Войшелк, який прийняв чернецтво в монастирі Святого Даниїла (Стовпника). Адже людина яка залишалась в монастирі, як правило планувала прожити в ньому до кінця своїх днів і бути похованою на теренах монастиря у спеціально відведеному місці, тобто некрополі. В тогочасному суспільстві великого значення для спасіння душі набувало поховання у «святому місці».

Також є інформація про руйнування некрополя в урочищі «Стовпове поле», третя укріплена площадка. Під час роботи експедиції було проведено опитування місцевого населення. За свідченням старожилів, які працювали в місцевому колгоспі, територія цього урочища використовувалася, як посівна площа, зараз використовується під пасовище. Під час оранки в 1950-1960-х роках, виорювалося велика кількість людських останків, зі свідчень: «... все поле біліло від людських кісток». Це урочище археологічно не досліджувалося, тому яку площу і яку саме частину урочища займав другий некрополь, на даний час не визначено. Однак ця інформація дає уяву про Угровськ, як «церковний центр» і його авторитет у тогочасного суспільства. Очевидно, це «старе кладовище» обслуговувало світські, церковні й монашій громади,

З метою встановлення стратиграфічного розрізу нашарувань першої укріпленої площадки городища (з боку річки Західного Бугу) було проведено розвідкові роботи, на краю західного схилу укріпленої площадки, який колись зазнав руйнації внаслідок водної ерозії, були закладені три шурфи: один по центру (Б) і два по краям, відповідно біля південного (А) і північного (В) кутів схилу. Також в центральній частині першої укріпленої площадки були закладені три розкопи загальною площею 48 кв.м. В ході досліджень культурного шару виявлено велику кількість залишків матеріальної культури ХІІІ ст. Зібрана значна колекція побутової і тарної кераміки, скляних і металевих виробів тощо.

1. На гребні валу виявлено залишки оборонної дерев'яної стіни, за якою з внутрішньої сторони першої укріпленої площадки знаходиться кам'яна вимостка, яка оконтурює внутрішній схил валу на відстані близько 4,5 м. Кам'яна вимостка була виложена для зручного переміщення вздовж оборонної стіни.

2. Виявлення в культурному шарі залишків горілих колод оборонної стіни, сажно-вугільного прошарку, обвуглених зернівок, обвуглених фрагментів дерев'яних предметів вказують про потужну пожежу на поселенні.

3. Від дернованого шару і умовно до рівня кам'яної вимостки вважаємо що це верхній горизонт культурного шару.

4. Підчас роботи експедиції було виявлено 18 поховань – три поховання в шурфах: в центральному (№ 12) і в південно-східному (№№ 13, 14) та одинадцять поховань (№№ 1–7, 9–11, 16) в межах розкопів, що репрезентують ділянку некрополя. Окрім цього було виявлено поховання (№№ 8, 15, 17, 18) за межами некрополя. Характерні пошкодження кістяків, виявлених в похованнях № 15 (кістяк лежав на кам'яній вимостці лицем донизу, на черепі прослідковуються два сліди від ударів гострим предметом) і № 17 (виявлено на кам'яній вимостці біля обгорілої колоди людський череп з втраченою лицевою частиною) дають підстави стверджувати, що покійники загинули внаслідок військової сутички, що свідчить про загибель поселення внаслідок військового конфлікту.

Поховання №№ 1–7 мають явно виражене рядове планування, що є суттєвою ознакою християнського кладовища, наявність якого на території укріпленої площадки вказує, що в давньоруський період тут знаходилась церква.

Наступні знахідки теж можуть свідчити про наявність тут у давньоруський період монументальної споруди (церкви):

Цегла, під час розкопок виявлено 15 цілих цеглин розмірами 23,5–26,5x11,5–13,5x9,0–10,5 см (так звана «брущатка-пальчатка»). На деяких екземплярах прослідковуються сліди розчину, це може свідчити, що тут колись була мурована споруда. Також на деяких екземплярах прослідковуються шар кіптяви від дії вогню, тобто сліди пожежі. Цегла такого формату широко застосовувалась на Волині у другій половині XIII ст. [8, с. 208–209]

Керамічні полив'яні плитки. Лицева сторона плиток вкрита зеленою, світло-зеленою, темно-зеленою та жовто-зеленою поливою. Встановлено розміри двох плиток: 24,0x23,7x2,3–2,7 см та ?x25,0x2,4–2,7 см; всього виявлено 43 фрагменти. Також виявлено фрагменти розчину, на якому вони кріпились. Такі плитки широко використовувались на Волині у давньоруський час для вистелення підлоги у храмах [2, с. 454].

Найбільш масовою категорією знахідок серед залізних виробів є кріпильні цвяхи (119 шт.) По довжині вони коливаються від 1,0 до 8,0 см. Поперечний переріз усіх цвяхів – квадратної чи прямокутної форми. Загострюється цвях плавно від вістря вздовж стрижня до головки – круглої, квадратної чи прямокутної за формою [10, S. 179, гус. 5, 16–19]. Ці артефакти теж свідчать про будівельний період на цій ділянці.

Матеріали, одержані з шурфів дозволяють зробити ряд висновків.

Порівнюючи залягання материка від поверхні, в шурфах (А) на глибині 1,6 м; (Б) на глибині 2,6 м; (В) на глибині 2,8 м материк, ще не був зафіксований; Таким чином, можна вважати, що поверхня природного пагорба має нахил з південного сходу на північний захід.

В шурфі Б на материку виявлено шар темного щільного піску потужністю 0,2–0,3 м, який насичений включеннями сажі. Цей шар перекритий нашаруваннями піску середньо-жовтого, темно-жовтого і темно-коричневого кольорів потужністю біля 1,5 м, які мають яскраво виражений насипний характер.

В шурфі В на глибині 2,2–2,6 м виявлено горілий дерев'яний настил (який ймовірно споруджений над материком) перекритий нашаруваннями середньо-жовтим і темним піском, які в свою чергу були перекриті шаром коричневої глини загальною потужністю біля 0,4–0,5 м, тобто використовувались різні групи ґрунтів: незв'язані (пісок) перекривалися зв'язаними (коричнева глина), які мають яскраво виражений насипний характер. Враховуючи, що шурф В знаходився біля північного схилу укріпленої площадки, то ймовірно дерев'яний настил був виложений для зручного переміщення вздовж оборонної стіни первинного поселення.

Таким чином в шурфах Б і В на глибині відповідно 2,2 м; 2,6 м від денної поверхні виявлено нижній горизонт культурного шару першої укріпленої площадки, який попередньо можна датувати другою половиною XII ст.-першою половиною XIII ст. Наявність в нижньому горизонті культурного шару включень сажі та горілого дерев'яного настилу свідчить про потужну пожежу на поселенні. Згідно стратиграфічних спостережень над румовищем через короткий проміжок часу було насипано потужний шар ґрунту. Тобто після пожежі були проведені будівельні роботи, було проведено підсіпку верхньої площадки пагорба, що покращувало оборонні якості першої укріпленої площадки.

Таким чином можна стверджувати, що шар темного щільного піску, який залягає на глибині близько 2,3 м від денної поверхні є нижнім горизонтом культурного шару.

Як показали вперше наші археологічні дослідження (1999 р.) на території Угровського городища (1-й майданчик площею 0,18 га), було споруджено новий, досить великий і дуже укріплений єпископський осідок. Румовище було засипано шаром до трьох метрів ґрунту для нівелювання території під новий монастирський комплекс. Зокрема, до структури східної оборонної системи входили: – насипаний вал і дерев'яний частокіл; – зовнішній ескарп.

Варто звернути увагу на назву монастиря, яка пов'язана з іменем історичної особи – Даниїл Стовпник (409–493 рр.) – чернець у Сирії, одинець-заточник у Константинополі, з 460 року до смерті жив на стовпі (башті), святий, пам'ять 11 грудня [4, с. 482]. Судячи з цієї назви, можна припустити, що в Угровському монастирі існувала форма монашого подвижництва – стовпництво.

В північній частині городища за 0,6 км від урочища «Церковка» знаходиться друга укріплена площадка, урочище «Стовп». Ця площадка має мисовидну форму, площею біля 2 га, з півночі і півдня до неї примикає заболочена заплава, з заходу підмивається Бугом. В середній частині площадки знаходиться штучний земляний пагорб висотою до 2,5 м, в плані підкруглої форми діаметром біля 40 м, біля північно-західної частини пагорба прослідковується запливший рів. В центральній частині пагорба було відкрито нижню частину башти волинського типу [5, с. 45–60]. Пам'ятник зберігся на рівні фундамента, залишки будівлі прямокутної форми зорієнтовані з незначним відхиленням за сторонами світу по осі захід-схід, зовнішні розміри 7,4x9,3 м, ширина стін 1,5–1,7 м.

Фундамент викладений з великих і середніх валунів, рваного каміння, гальки і щебеню. Для скріплення використано вапняний розчин. В деяких місцях використана безсистемна кладка з брущатої цегли, яка вирівнювала фундамент до певного рівня та фрагментарні вставки між камінням. Цегла розмірами 24–26x12–14x8–9 см, на одній поверхні, де вдалося прослідкувати, як правило, характерні повздовжні борозни, що були проведені пальцями (так звана «брущатка-пальчатка»).

Археологічні і топографічні матеріали вказують, що башта, будучи центральним ядром оборони, відігравала роль, аналогічну західноєвропейським донжонам. В давньоруському оборонному будівництві термін «столп» вживався разом з терміном вежа для визначення башти, що стояла окремо і виконувала функції як оборонні, так і житлові. Також треба відмітити, що в XIII ст. на Русі столпами називали лише вежі, муровані на всю висоту [2, с. 384]. Такий потужний оборонний вузол дозволяв надійно контролювати як сухопутний, так і річковий транспортний рух.

Підсумки. Порівняння археологічних матеріалів з літописними повідомленнями:

1. Порівнюючи літописні повідомлення (єпископський осідок; монастир) + топографічні (урочище «Церковка») + археологічні матеріали (два некрополя, місця поховання вищого церковного і монаршого кліру; залишки монументальної споруди (церкви); енкаліпс; фрагмент чаші на піддоні (потир?); фрагмент книги тощо) дозволяють стверджувати про локалізацію монастирського комплексу Даниїла [Стовпника] і можливо єпископського осідку Надбужжя – на першій укріпленій площадці, яка залишилася в народній пам'яті, як урочище «Церковка».

2. В шурфах Б і В на глибині відповідно 2,2 м; 2,6 м від денної поверхні виявлено нижній горизонт культурного шару першої укріпленої площадки, який попередньо можна датувати другою половиною XII ст.-першою половиною XIII ст. Наявність в нижньому горизонті культурного шару включень сажі та горілого дерев'яного настилу свідчить про потужну пожежу на первинному поселенні. Згідно стратиграфічних спостережень над румовищем через короткий проміжок часу було насипано потужний шар ґрунту. Тобто після пожежі були проведені будівельні роботи, було проведено підсіпку верхньої площадки пагорба, що покращувало оборонні якості першої укріпленої площадки, урочище «Церковка». Це мало об'єднати в одному комплексі храм, монастир і єпископську резиденцію. Монастир та єпископський осідок стає справжньою фортецею з потужними оборонними стінами. Крім Угровського монастиря, на цій значній укріпленій території єпископського осідку, очевидно,

були зведені численні житлові й господарські будівлі, будинки церковних урядників, казарми невеликого військового гарнізону тощо.

Очевидно одночасно було розширення території міста, тобто будівництво другої укріпленої площадки з оборонною баштою, урочище «Стовп», де можливо була резиденція Данила Романовича.

Отже, було проведено комплекс масштабних будівельних робіт по відбудові міста, що очевидно було зафіксовано в літописі під близько 1237 роком: *«Коли ото Данило княжив у Володимирі, спорудив він город Угровськ і поставив у ньому єпископа [Іоасафа]»* [4, с. 418]. Однак, Данило Романович, як досвідчений полководець очевидно бачив і слабкі сторони Угровська, зокрема не перспективність його подальшої розбудови оскільки він знаходився серед заплави Західного Бугу.

Попри такий високий статус, саме місто від середини XIII ст. поступово втратило роль політико адміністративного князівського центру. Давній Угровськ став лише «церковним містом», основу якого становила лише церковна інфраструктура колишнього єпископського центру пізньої Волинсько-Галицької держави, столицею якої стає Холм.

3. В продовженні тексту літописного повідомлення під близько 1237 роком, Данило Романович очевидно саме з Угровська робить об'їзд місцевості в пошуках перспективного місця для нової столиці. За 25 км на південний-захід від Угровська літопис фіксує його маршрут: *«Але [якось], коли він, [Данило], їздив | по полю і діяв лови, то побачив він на горі гарне і лісисте місце, оточене навкруги його полем, і запитав тамтешніх жителів: «Як іменується се місце?» І вони сказали: «Холм йому ім'я є»* [4, с. 418]. Створюється враження, висловлюючись мовою сучасної землевпорядної документації, що було проведено попереднє погодження місця розташування об'єкта, тобто місця розташування фортеці.

З другої половини XII–XIII ст. в розвитку типової структури оборонних споруд спостерігаються дві тенденції. Перша – посилення штучних укріплень шляхом створення багаторядної системи оборони. Друга – починається будівництво фортець на високих, важкодоступних вершинах. Ці тенденції переслідували одну ціль – значне посилення обороноздатності фортець перед фактом різкого підйому потужностей осадної техніки. Згадаємо вдале розміщення фортець на високих, важкодоступних вершинах: Кременець, Львів і власне Холм, який у 1240 і 1259 роках витримав облоги татаро-монгол.

4. Остання літописна згадка про Угровськ під 1267 роком, як довго існувало місто після – невідомо. Археологічно зафіксовано сліди пожежі, що знаменувало кінець історії давнього Угровська як «церковного міста», підтверджений археологічними дослідженнями 1996, 1997, 1999 рр.

Такою, згідно з археологічними дослідженнями, що спираються на окремі основні історичні повідомлення, в дуже загальних рисах постає історична топографія давнього Угровська як релігійного і церковного центру Надбужжя. На цьому етапі історико-археологічних досліджень, ще досить обмежених, а багато в чому дискусійних, поки що неможливо висвітлити всі ці надзвичайно складні питання розвитку містотворчих процесів давнього Угровська як «церковного міста». Однак вже зараз чітко видно шляхи й перспективи їхнього дальшого вивчення, які безперечно потребують комплексного і міждисциплінарного характеру студій. Археологія давньоруського Угровська, хоча й має свої окремі здобутки, завдяки, зокрема, студіям Ю. Мазурика, С. Панишка, О. Остаюка, однак залишає ще чимало нерозв'язаних питань.

Рис.1. Місто Угровськ на карті «Східна Європа до кінця XIII ст.», (за Л.Махновцем).

Рис.2. Місцезнаходження городища літописного Угровська на сучасній карті Східної Європи.

Погруддя князю Данилу Романовичу на території церкви Святого Апостола Івана Богослова в Холмі, з написом: «Даниїль Романович Князь Галицько-Волинський».

Джерела та література:

1. Антонович В. Б. Археологическая карта Волынской губернии. *Труды XI Археологического съезда*. М., 1901. Т. 1.
2. Археология Украинской ССР. К., 1986. Т. 3.

3. Древняя Русь. Город. Замок. Село. М., 1985.
4. Літопис руський. за Іпатським списком переклав Л. Махновець. Київ: Видавництво Дніпро, 1989. 592 с.
5. Мазурик Ю., Остапюк О. Археологічні дослідження літописного Угровська на Волині. *Замосцько-Волинські музейні зошити*. Zamość, 2003. Т.1. С. 45–60.
6. Мазурик Ю.М. Монастир Даниїла (Стовпника) в літописному Угровську (до питання історіографії та попередні дослідження). *Могілянські читання 2005*. Монастирські комплекси в контексті християнської культури. Збірник наукових праць. К., 2006. С. 323–329.
7. Мазурик Ю. М. До питання історіографії та попередніх досліджень літописного Угровська. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис*. Ч. 4. Луцьк, 2008. С. 44–45.
8. Раппопорт П. А. О времени появления брускового кирпича на Руси. *Советская археология*. 1989. № 4.
9. Gil A. Monastery prawosławnej eparchii chełmskiej od XIII do końca XVI wieku. *Zycie monestyczne w Rzeczypospolitej* /pr. A.Mironowicza... Białystok, 2001.
10. Mazurik J., Panyszko S., Ostapiuk O. Badania archeologiczne latopisowego Uhrowieska. *Archeologia Polski środkowo wschodniej*. Т.ІІІ. Lublin, 1998.

УДК 7.04(477.82)

Москалюк Ірина (м. Луцьк)

ОСОБЛИВОСТІ ІКОНОГРАФІЇ БОГОРОДИЦІ ЗАМИЛУВАННЯ У ВОЛИНСЬКОМУ ІКОНОПИСІ XVIII СТ. НА ПРИКЛАДІ ІКОНИ ІЗ ЦЕРКВИ ВОЗДВИЖЕННЯ ЧЕСНОГО ХРЕСТА С. НУДИЖЕ ЛЮБОМЛЬСЬКОГО Р-НУ

Ікони Богородиці, яка тримає на руках Богонемовля, де вони ніжно щічками притуляються один до одного, відносяться до іконографічного типу Елеуса. Історично композиція Елеуси склалася у Візантії в XIст., а поширився в західноукраїнських і білоруських землях приблизно на рубежі 1620–1630-х років. За популярністю ж, цей тип зображення Богородиці майже не поступається найбільш поширеному типу зображення Марії з Ісусом на руках – Одигітрії (грец. – та, що вказує шлях). В перекладі з грецької «елеуса» означає співчуття, замилування. Більш точне значення передає грецька назва – «глікофілуса», яка перекладається як «солодко любляча». Характерно, що Елеуса є найбільш ліричною темою у православному іконописі. Композиційно кожній іконі Богородиці Елеуси притаманними є особливі риси. Поширеними є такі ікони у погрудному, поясному вирішенні зображення Марії, але зустрічаються і в повен зріст, або із возсідаючою на престолі Марією. Спільне, що їх об'єднує, особлива взаємодія Матері і Дитини, які торкаються ликами один до одного із почуттям безмежної любові та відданості, з великою ніжністю та трепетом. Любов між Богом-Синоном і Матір'ю, яка втілює весь рід людський, виражає любов Бога до людей і саме в цій алюзії полягає символічне і літургічне значення ікони.

Пам'ятка XVIII ст., образ «Богородиця Замилування» надійшла до музею із церкви Воздвиження Чесного Хреста села Нудиже на початку 90-х років. Із фондів Волинської духовної консисторії, що зберігаються у Держархіві області дізнаємось про церкву Воздвиження Чесного Хреста в селі Нудиже – була побудована у 1868 році на кошти Міністерства державного майна [1. с. 316]. Церква дерев'яна з дзвіницею на кам'яному фундаменті мала на той час 88 десятин землі. 1891 року при церкві було відкрито церковноприходську школу, в якій з 1911 року вчителювала дочка псаломщика Олена Єреміївна Холодняківська, яка закінчила Зимненську двокласну школу [1. с. 316].

Вкрай забруднена і понівечена ікона потребувала невідкладного реставраційного втручання. (Фото 1). Були припущення, що образ від початку міг бути задуманий як підкладний, тобто під окладом могли бути виконані іконописцем лише лики та руки святих. Проте, після складних реставраційних робіт відкрився повноцінний живописний образ. Можна побачити ікону у всій красі, та оклад (шати), який в свій час прикрашав її (Фото 2–4).